SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 14

1933

UPPSALA 1933

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

UPPSALA 1933
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
3337

STAGNELIUSPROBLEM.

AV

OLLE HOLMBERG.

1. PROLOGEN TILL CYDIPPE.

Hammarsköld berättar i företalet till Stagnelius' Samlade skrifter följande om operan *Cydippe:* »Denna Opera har verkligen varit fullkomligen utförd och färdig, men en natt, under ett anfall af den fruktansvärda hypochondri, som ofta beröfvade den lidande Skalden allt medvetande, har han sönderrifvit sitt manuscript, och således förlorat sitt verk, hvaröfver han sedermera ofta skall hafva beklagat sig». Vad vi ha kvar av Cydippe är ett koncept från 1815, som under åren 1821—1823 har ifyllts och fått tillägg.[1] Vid vilken tid sönderrivandet har skett, veta vi icke, och det spelar heller ingen stor roll.

Viktigare är att lägga märke till att sönderrivandet av manuskriptet och den därefter uttryckta ångern över denna våldshandling vittna om att Stagnelius har stått tveksam inför *Cydippe* och vid olika tillfällen betraktat detta stycke med olika ögon.[2] Ena stunden har han ogillat det; andra stunden har han återigen börjat tycka om det. Man kan förstå ett dylikt vacklande. *Cydippe* har vackra verser, som alltid måste ha tilltalat poeten. Den har emellertid också en världsåskådning, som han så småningom växte ifrån. Den galanta sensualismen i denna dikt hörde till det som Stagnelius kom att anse som syndigt, ehuru det kanske aldrig upphörde att utöva sin hemliga tjuskraft på honom. Att Stagnelius under sina sista år sysslade med *Cydippe* kan mycket väl ha betytt att

[1] Se kommentaren till BÖÖKS upplaga, sid. 343 f., samt NILSSON: *Kronologien i Stagnelius' diktning,* sid. 41 f.

[2] Jfr BÖÖK: *Erik Johan Stagnelius,* sid. 179 f.!

han rent av tänkte publicera pjäsen. Att han rev sönder den betydde kanske att han i en stund av from extas ville definitivt hindra sig från att ta ett sådant steg. Att han därefter beklagade förlusten av det publicerbara manuskriptet av sitt verk betyder att han återigen börjat betrakta det med blidare ögon. Hammarskölds notis och det omarbetade ungdomsmanuskriptet sätta oss i stånd att i en konkret situation iaktta en stagneliansk själsstrid, en strid mellan hans förvärvade stränga andlighet och hans naturs gamla böjelse för sinnlig skönhet och för denna skönhets poetiska uttyck. Kanske kom därtill att verser i *Cydippe* kunde rymma minnen av någon stagneliansk ungdomsförälskelse (till Constance Magnét?) som skalden både velat erinra sig och velat glömma.

Det finns måhända ytterligare ett vittnesbörd angående Stagnelius' inre tvekan om *Cydippe*. Det är den själv tveksamma dikt som börjar:

> Förundras icke om Poeten skrifver
> en lång Prolog till denna korta dikten.

Mycket tyder nämligen på att denna dikt har varit avsedd att såsom ursäktande prolog inleda en påtänkt upplaga av *Cydippe*.

Dikten diskuterar först och främst kärleken, kärlekens synd.

> Skön himmelsk skön den synden måste vara
> Som från en höjd där lifvets myriader
> Mot AndeSolen jublande sig vända
> Nedlockade i jordens dimmor själen
> Guds egen brud, de glänsande Serafers
> Medspelarinna, och på glorians prakt
> Dess hufvud tvang att bära marterkronan.

Denna kärlekens skönhet tyder på att den har ett himmelskt ursprung, ty ingen skönhet på jorden lyser med eget ljus; dess ljus är »andesolens». Så hade skalden resonerat, säger han, och därför ansåg han sig utan att begå orätt kunna skildra kärleken. Det heter:

> Så tänkte jag och diktens spegel höll
> För mänskjohjertats stormande passioner
> Väl vetande att blott i diktens spegel
> Sig tingen måla i sin urgestalt.

I diktens spegel betraktad, alltså i sin urgestalt, tycktes honom kärleken både skön och oskyldig, och sådan beskrev han den, förbiseende att det dock var en synd han beskrev. Eller med hans egna ord:

Då såg jag, ack! ett älskvärdt barn. Dess linda
Bar hoppets färg, af hvita liljor skiftad,
Och slumrande på rosors bädd det låg,
Af stjernorna och Månen ljuft bestrålad.
Ett himmelskt löje bodde på dess läppar
Likt rosens löje när ur purpurknoppen
Mot fjärilns dans, på vårens dag hon blickar.
Tillbedjande, jag fästade min blick
På änglabarnet. Kärlek jag det nämnde
Ej vetande att i en högre sfer
Det kallas synd af himlens ljusa helgon.

Skalden skildrar nu hur han hör flera röster rikta sig mot honom. En säger att synden överhuvud taget inte är ursprungligt skön, och att den så kan förefalla beror därpå att mörkrets änglar ha klätt sig i »ljusets granna Irismantel» för att förföra människorna; den som vill hålla sig till sanningen målar inte synden skön. En annan röst säger att om synden verkligen är skön i vaggan, varför då visa oss den i vaggan? Det är att visa farliga, frestande bilder, tillhörande en sfär som, en gång lämnad, skall vara lämnad. Myten om Orfeus och Eurydice tas fram som exempel, densamma som Stagnelius använder i *Bacchanterna:*

Om lyckligt frigjord af en himmelsk luta
Mot Lifvets rike och det glada ljuset
Ur Tidens Orkus Du tillbakatågar
Se Dig ej om. En återblick ej gif
Åt bilderna som skimra där i natten
Att lik Eurydice ej andra gången
Du hjelplös dör och fasans kopparport
Med rysligt brak på nytt bakom Dig slutes.

Denna Stagnelius' rädsla för att »andra gången dö» betyder hans rädsla för att genom sysslandet med sinnliga ämnen ånyo uppslukas av sinnligheten. Det är nu lätt att se vad det i dikten skall gälla: presentationen av ett verk från Stagnelius' sinnlighets tid, den tid då han tyckte att synden var skön och skildrade den som sådan. Han vill i viss mån desavouera sig själv, i viss mån för-

svara sig. Han söker efter argument som kunna rädda vad han har skrivit, förmodligen rädda det till utgivning. Till slut heter det i skaldens sammanfattande replik på de förebråelser han har låtit göra sig:

Vän! Du som talar så, se här mitt svar.
För Edens Söner blott din lära passar
För Jordens ej. En gång vi frukten brutit
Af kunskapen på godt och ondt. Hvad sjelfve
Vi underkastat oss är ock vår pligt
Att tåligt lida med en suck mot höjden.
Vår oskuld flytt det hvita änglabarnet.
På Edens ängar först det träffas åter.
Ur Lifvets natt blott sanningen och dygden
Oss leda dit, men dygd och sanning äro
Två Amazoner. Kämpa måste de
Men huru kämpa om man icke ser
Sin fiende och ej hans styrka känner?
Till samma punkt vi måste återvända
Vid hvilken först i Tidens labyrinter
Vi oss förvillat. Hvem är denna punkt?
O tviflom icke — det är kärleken
Till Quinnan, till det objektiva lifvet.

Stagnelius vidhåller således att han vill bringa sin dikt till mänsklighetens kännedom, på det att mänskligheten må få kunskap om sin förnämsta fiende: kärlekssynden. Prologen vill motivera eller ursäkta detta skaldens handlingssätt. Den dikt som prologen skall inleda är en dikt om sinnlig kärlek, skriven på en tid då poeten inte visste bättre än att anse denna kärlek skön, alltså en ungdomsdikt.

Det har framställts olika meningar i frågan om vilken dikt den så avfattade (ehuru icke fullbordade) prologen skulle fogas till såsom dess introduktion och ursäkt. Man har framkastat tanken att det skulle vara det lilla poemet *Ej för dig vetandet allena.*[1] Det är emellertid inte sannolikt att en lång prolog skrives till en kort lyrisk eller reflexionsdikt; orden »en lång prolog till denna korta dikten» behöva inte betyda annat än att prologen är lång som prolog betraktad och att dikten inte är något alltför voluminöst verk. Dikten *Ej för dig vetandet allena* har heller inte det innehåll som prologen beskriver. En annan hypotes är att denna pro-

[1] NILSSON: *Svensk romantik,* sid. 347 ff.

log skulle vara tänkt som inledning till *Albert och Julia.*[1] Detta drama är emellertid inte något ungdomsverk som skildrar kärleken som skön; det är från ett av Stagnelius' senaste år och beskriver kärleken som fasaväckande synd.[2] Enligt Albert Nilssons dateringar är prologen själv från sommaren 1820. Man måste för att placera den på sin plats se sig om efter en dikt som skildrar kärleken såsom barnsligt vacker och som ligger så långt tillbaka i Stagnelius' produktion att han under sitt frälsta skede kan tala om att se tillbaka på de stämningar den rymmer liksom Eurydice såg tillbaka på vad hon hade lämnat. Det är då tydligt att det egentligen inte finns något annat diktverk att välja på än *Cydippe. Cydippe* är det enda av Stagnelius' dramer (att det är ett drama det är frågan om får ju anses sannolikt; prologer bruka vara skrivna till dramer[3]) som handlar om skön, lycklig, barnsligt oskuldsfull kärlek. Dessutom är det ett ungdomsdrama. Stagnelius' ord om »denna korta dikten» som prologen skolat inleda motsäger icke antagandet av att denna dikt varit ett drama. Dramat *Martyrerna* t. ex. kallas av skalden själv »dramatisk skaldedigt». Så har också *Cydippe* kunnat kallas dikt. Som exempel på stämningen i denna pjäs räcker det med en påminnelse om *Cydippes* sista sång:

O Flickor! hvarför dölja
Den ömma lågan i vårt bröst?
Det är så ljuft att följa
Sitt eget hjärtas röst.
Det är så ljuft att kramma
En älskad hand till svar.
Att rodna och att stamma
Åt vännen: Du mitt hjärta har.

Detta är en kärlek, överensstämmande med den som Stagnelius skildrar i prologen i raderna om det älskvärda barnet, vars linda

Bar hoppets färg, af hvita liljor skiftad,
Och slumrande på rosors bädd det låg,
Af stjernorna och Månen ljuft bestrålad.
Ett himmelskt löje bodde på dess läppar
Likt rosens löje när ur purpurknoppen
Mot fjärilns dans, på vårens dag hon blickar.

[1] BÖÖK: *Erik Johan Stagnelius*, sid. 359.

[2] Cederblad menar visserligen att »Stagnelius med *Albert och Julia* sökt förhärliga den sinnliga kärleken». (Se uppsatsen *Romantikern Stagnelius, Samlaren* 1925, sid. 55, noten!) I så fall naturligtvis dock endast indirekt, genom att visa sig starkt intresserad av den.

[3] BÖÖK: a. a. sid. 359. Jfr NILSSON: *Kronologien i Stagnelius' diktning*, sid. 61 och 66.

Om det naiva behag som sålunda beskrives i prologen och i pjäsen har Stagnelius upptäckt att det är syndigt. Han vill tydligen ta vara på sitt drama ändå, kanske publicera det, har i varje fall velat så sommaren 1820, men anser sig böra gardera sig bakom det något sofistiska resonemanget att han gör det därför att den kristne skall lära känna sin huvudfiende: kärleken till kvinnan.

Vi ha i dikten *Förundras icke om poeten skrifver* ett innehållsrikt parti av Stagnelius' dialog med sig själv i en stund då både den fromma extasen och den hypokondriska ruelsen ha lättat på sitt grepp och han har försökt, men inte helt lyckats, finna något försonande i vad han förut har skrivit och älskat.

2. BACCHANTERNA OCH KALMAR.

I dikten *Förundras icke om poeten skrifver* visar sig myten om Orfeus och Eurydice aktuell för Stagnelius; namnet Eurydice nämnes. I *Bacchanterna eller Fanatismen* tas Orfeusmyten upp, dock icke med huvudvikten lagd vid Eurydiceepisoden, utan vid den till tragiskt slut förande motsättning i vilken Orfeus skulle ha råkat till Dionysoskultens anhängare. En otvetydigare förbindelse äga dikten och dramat därigenom att båda vittna om en viss tveksamhet i valet mellan vad som enklast kan kallas världslighet och andlighet, en tveksamhet som dock i båda fallen bestämt avgöres till andlighetens förmån.

Bacchanterna ha alltid ansetts vara skrivna under Stagnelius' vistelse i Kalmar senare hälften av 1821 och förra hälften av 1822. Endast »inre» skäl tala för denna datering, men dessa äro starka. Man skulle kunna tänka sig — ehuru den tanken ju inte är nödvändig — att Stagnelius i anledning av den åren 1819—1821 utgivna nya och omarbetade upplagan av Creuzers *Symbolik und Mythologie der alten Völker* har kommit att läsa eller omläsa detta verk och därav blivit intresserad för Orfeusmyten, som i tredje bandet, från början av år 1821, utförligt behandlas, särskilt den episod som Stagnelius har tagit upp. Det finns inte mycket av hans vetande i ämnet som inte skulle kunna vara hämtat från Creuzer.

Daterar man alltså *Bacchanterna* till vintersäsongen 1821—22, skulle den i Stagnelius' produktion komma närmast efter *Martyrerna*. Motiven i de båda pjäserna likna varandra. *Martyrerna*

handlar om den fromma Perpetua som vägrar att offra till livsglädjens hedniska gudomligheter och därför blir dödad av dessa gudomligheters dyrkare. *Bacchanterna* handlar om den av hög religiositet fyllde Orfeus som på grund av sina bristande offer åt Dionysos hotas med döden av denne guds anhängare och slutligen också dödas för vad som åtminstone kan kallas bristande entusiasm i offertjänsten. En skillnad mellan styckena ligger däri att Orfeus dock till slut går med på att förrätta livsglädjesoffret; det är hans motståndare och inte han som äro fanatiker. En annan därmed sammanhängande skillnad ligger i den olika uppfattning av det gudomliga som huvudpersonerna i de båda pjäserna ge uttryck åt. Då Aulus talar om gudarna, svarar Perpetua:

Säg icke Gudarne. Säg Gud! Blott En
Allsmäktig, hvälfver himlarne och jorden,
Och om än flere Gudar, flere Herrar
Beherrska skilda verldar, skilda hjertan,
Så har likväl din syster endast en.

Detta är visserligen formellt ungefär detsamma som Orfeus en gång säger till koren:

Tron mig. En Gud blott gifves. Han må kallad bli
Apollon, Dionysos, Egids-skakarn Zevs.
Om maktens vigg han slungar från Olympens thron,
Admeti hjordar vaktar på Thessaliens fält,
Omdansas af Satyrer vid cymbalers klang,
Han alltid är den ende sanna Guden dock.

Skillnaden synes dock viktig: Perpetuas dyrkan av den ende Guden utesluter dyrkan av de andra gudarna; Orfeus' dyrkan av den ende Guden innefattar dyrkan av alla gudar. Orfeus' lära är ju samma romantiskt filosofiska synkretism som man finner ofta hos fosforisterna, hos Tegnér i *Försoningen* (»*En* är Allfader, fastän fler hans sändebud»), hos Viktor Rydberg i *Den siste Athenaren;* den som talar genom Perpetuas mun i *Martyrerna* har föga med denna mytologiska koncilians att skaffa. Det kan anmärkas att denna synkretistiska teologi också företrädes i Creuzers verk.

Även den förskjutning i Stagnelius' ståndpunkt som man möjligen kan ha rätt att sluta sig till av skillnaden mellan Perpetuas och Orfeus' ord talar för att *Bacchanterna* är skriven efter *Martyrerna* samtidigt som de båda styckenas inbördes likhet vad motiv

beträffar tyder på att *Bacchanterna* har skrivits endast kort tid efter *Martyrerna*. Om så är fallet har *Bacchanterna* blivit till i Kalmar, vilket också är den traditionella åsikten om stycket.

Dramat *Bacchanterna* är byggt över motsättningen mellan Orfeus och bacchanterna. Det är liksom en aristofaneisk komedi och liksom många grekiska tragedier uppkallat efter sin kör, men kunde också vara uppkallat efter hjälten och kören. Mot hjältens himmelska asketism står körens livshungriga njutningslystnad: det är temat. Hur har Stagnelius kommit att just vid denna tid intressera sig för det temat i formen av kontrasten mellan en enskild och många? Till förståelsen av denna sak har Böök öppnat väg med följande ord: »Måhända kunde skalden, då han en ljum sommarafton [i hemmet] satt lutad öfver sina af tragisk trimeter betäckta ark, höra det aflägsna sorlet från öfverste Kocks [kommendantens i Kalmar, en dryckeshjälte] uppsluppna dryckeslag, liksom Bassaridernas tumult ekar in bland Orfeus' sublima drömmar i tragedien».[1] I dessa rader har Böök givit nyckeln till en tolkning av pjäsen. Man kan dock kanske sätta in nyckeln i låset på annat sätt än han har gjort. Frågan är: med vilka känslor har diktaren hört de kalmaritiska bacchanternas sorl närma sig? Det är på den frågan som efterföljande rader skola söka ge ett annat svar än förut givits. Här skall försöka hävdas att hela stycket *Bacchanterna* är ett uttryck för den skräck med vilken Stagnelius, kommen från dels sträng religiositet, dels dyster hypokondri i Stockholm, lät sig dragas in i de muntra Bacchusdyrkarnas krets i Kalmar, och ett vittnesbörd om de ansträngningar — åtminstone inre ansträngningar — han har gjort för att slippa offra på den kalmaritiska och dionysiska livsglädjens altare.

I all ovisshet som omger Stagnelius tycks en punkt vara viss: att han uppfattades som enstöring. Alla källor som kunna kallas primära eller åtminstone andrahandskällor ha betonat detta drag; också fadern har betraktat honom så, och därvid bör beaktas att fadern bäst bör ha känt honom från de tider då han vistats i Kalmar. Även i Kalmar bör han således ha varit enstöring. Att systersonen Wimmerstedt i sin uppsats i Nordisk Tidskrift 1894 har kommit att betona det andra draget, det mera sällskapliga, har tydligen varit därför att han har velat säga något nytt, som naturligtvis har haft en relativ sanning, men som inte har behövt

[1] Böök: *Erik Johan Stagnelius*, sid. 454.

utesluta sanningen av de förut enstämmigt lämnade uppgifterna.[1] Även det anekdotmaterial på vilket Wimmerstedt stöder sig kan ha haft sin begränsning: man har velat tala om något lustigt om den olycklige svärmaren, eller man har, som naturligt är, företrädesvis kommit ihåg honom från de stunder då han inte har varit ensam, utan i sällskap. Den som skriver dessa rader har vid olika tillfällen i Kalmar försökt komma åt någon sorts levande tradition om Stagnelius, men har därvid endast stött på två notiser, om vilka det heller inte har varit möjligt att avgöra i vad mån de ha kunnat anses bygga på litterär förmedling: att Stagnelius gick mycket ensam och att han drack mycket brännvin. Den förra uppgiften har citerats från en gammal barnjungfru som bott i gården bredvid biskopsfamiljen, den andra från en gammal präst på Öland. Vare sig litterärt förmedlade eller återgående på direkt iakttagelse kunna dessa uppgifter emellertid anses trovärdiga. Stagnelius var säkerligen av naturen enstöring; även en som av naturen är enstöring kan ju emellertid umgås med folk.

Stagnelius tycks ha umgåtts med folk vintern 1821—1822 i Kalmar. Dessa människor ha bestått av bl. a. två slags typer: lärda original å ena sidan, uppsluppna världens barn å den andra. Det är sannolikt att det åtminstone vid bacchanalerna är de senare som ha tagit ledningen. Man känner dem genom Stagnelius' egen Kalmarpoesi, samt genom Wimmerstedts skildring. Wimmerstedt följer vid sin uppräkning av dramatis personae delvis det skämtsamma brev som Stagnelius i lektor Johan Wittboms namn skrev till fröken Jenny Hellenstjerna. Wimmerstedt uppger, 1894, att detta brev icke förut varit tryckt; det var emellertid publicerat i Kalmartidningen Barometern den 16 november 1893, den gången med följande ingress: »Genom benäget tillmötesgående af skaldens ännu lefvande, över 90-åriga svägerska, född Pella Andriette Palm, först gift med skaldens näst äldste bror och sedan omgift med brukspatron Wimmerstedt, äro vi i tillfälle att återgifva följande, hittills otryckta och endast inom en trängre krets kända bref från Stagnelius. Brefvet är ställdt till fröken Jenny (Johanna) Hellenstjerna, född 1783 och död ogift i Kalmar 1828. Hon skildras som en smula narraktig och förälskad i S., hvilken dock endast egnade henne en skämtsam hyllning och för öfrigt hade henne till före-

[1] Redan 1874 hade dock i Tidskrift för hemmet publicerats några dittills icke tryckta prov på Stagnelius' skämtsamt sällskapliga Kalmarpoesi.

mål för gyckel. Bland skaldens tryckta tillfällighetsdikter finnes ett poem 'Till Jenny'. Brefvet är odateradt, men förskrifver sig otvifvelaktigt från skaldens vistelse i Kalmar 1821, då han deltog i societetslifvet derstädes och fröken H. sannolikt uppehöll sig å ättens stamgods några mil från staden.»

Meddelaren har inte tvekat om att brevet härrört från Stagnelius' Kalmarvistelse 1821; tydligen därför att Stagnelius vid andra tillfällen inte har deltagit i »societetslifvet». Denna uppgift är av intresse, då den visar att Stagnelius' sällskaplighet vid denna tid har ansetts som ett undantag från regeln. En annan uppgift i Barometerns notis som man kan fästa en viss vikt vid är den om skaldens förhållande till fröken Jenny Hellenstjerna. Stagnelius' svägerska har inte haft någon annan uppfattning än den att skalden har haft denna dam till föremål för gyckel. Eichhorns förmodan att han skulle ha hyst några ömmare känslor för henne får således inget stöd i detta ögonvittnes berättelse; för övrigt får den heller inte stöd i Stagnelius' dikter. Han talar nämligen mer än en gång om och till henne i så obscena ordalag att hon antingen måste ha antagits vara så hårdhudad att hon inte brydde sig om dem eller så litet intelligent att hon inte förstod dem; troligen det sistnämnda. En anekdot, anförd av Wimmerstedt, berättar att Jenny Hellenstjerna kunde berusa sig; en annan tycks visa att hon hade häftigt lynne. Kanske hade hon något litet drag gemensamt med de bacchanter som jagade sångaren Orfeus till Dionysosaltaret.

Någon större likhet med korförerskan i *Bacchanterna*, med den vackra och ursinniga Polydora eller med bassaridernas kör i övrigt har emellertid denna manhaftiga och som löjlig ansedda dam inte haft. Bacchanterna äro kvinnliga i Stagnelius' skådespel; de »bacchanter» han själv kan ha råkat i Kalmar ha väl övervägande varit manliga. Det är nämligen möjligt att vid Stagnelius' skildring av de fanatiska Dionysosdyrkarna, som inte ha tålt skolk från offerhandlingen, tänka på hans egna relationer till den krets av dryckesbröder som han råkade in i under Kalmarsejouren 1821—1822. I några kommentarer till namnen i ovannämnda brev lämnar Barometern en del upplysningar om dessa, som överensstämma med och utfylla dem som Wimmerstedt ger i Nordisk Tidskrift. Till de flitiga deltagarna i umgängeslivet ha tydligen hört landshövding de La Grange, enligt Barometern »känd såsom något tyrannisk i sin ämbetsutöfning» samt ofta sedd i kyrkoherde Wahlboms hus,

där han »flitigt umgicks såsom en särdeles intim vän till frun»; vidare löjtnant Saur, »bon vivant och gourmand», samt överste von Kock, vars själ Stagnelius själv i ett poem sade sig söka i punschbålen. Man kan anta att det är dessa personer mer än lektorerna som ha satt fart på vad Barometern kallar societetslivet i Kalmar 1821—22; åtminstone en av Stagnelius' ansträngt lustiga, ehuru i ordets egentliga bemärkelse olustiga dityrambiska Kalmardikter har skrivits vid en bjudning hos överste von Kock, annandag pingst 1822. Dess motiv anges i t. ex. följande rader:

O Gud, hvad lycklig lott
Att öfver glasen blott
Få högtidligen gapa och fyllas till slut!
Snart försvinna glädjens stunder,
Evigt varar dock minnet af glädjens minut.

Stagnelius hade ett annat begrepp om evigheten och om glädjen då han skrev det *Samtal* i *Liljor i Saron*, där Anima förklarar för Demiurgen:

Fritt glöde de klara
Metallernas skara
Af stjernorna ammad,
I grufvornas natt.
Fritt mogne din ljufva
Nektariska drufva,
Af Solen beflammad,
Sin fuktiga skatt.
Din lust jag föraktar,
Din skimrande mull.
Till himlen jag traktar —
Af fröjd är den full,
Af oskuldens silfver och kärlekens gull.

Man frågar sig, med all kännedom om människonaturens plasticitet och om möjligheten för en författare att i sin ensamhets dikter vara en och i sitt världsliga liv en annan, om inte även under dryckeslagen någon del av denna Anima levde kvar i skalden, betraktande Bacchusoffret med kritisk blick. Om så var fallet behöver man inte längre fråga sig varför Stagnelius använde mellantiderna mellan bacchanalerna i Kalmar till att skriva skådespelet om den världsfrånvände men tolerante Orfeus och de fanatiska bacchanterna. Orfeus, som tvingades till vingudens altare, liknade *Liljor i Sarons* sångare,

ockuperad av visserligen välvilliga, men efterhängsna kumpaner; bacchanterna liknade landshövding de la Grange, löjtnant Saur och överste von Kock. Det är sant att likheten var avlägsen; men den fanns.

Hammarsköld berättar att då Stagnelius hösten 1821 i Stockholm var sysselsatt med tryckningen av andra och tredje häftena av *Liljor i Saron* måste han på grund av ett häftigt utbrott av sin ofta omtalade hypokondriska åkomma eller vad Hammarsköld på detta ställe kallar hans »furialiska onda» avbryta övervakandet av denna och i stället bege sig hem till Kalmar. Han kom då från enslingsliv till sällskapsliv, från »furier» till nöjen, från asketiskt fromma dikter till krav på att han skulle skriva bacchanaliska kväden. Sannolikt räckte den strängt religiösa stämningen även den första tiden i Kalmar, och man skulle då på Stagnelius själv ha kunnat tillämpa de ord varmed korförerskan i *Bacchanterna* beskriver Orfeus:

Nyss återvänd ur bleka Maners ödemark,
Ur spökens famntag, nyss, vid afgrunds-hundens tjut,
Invigd i grymma Eumeniders hemlighet,
En väg till Orkus åt Deukalions barn han lär,
Sjelfskapta smärtors gamla, länge kända väg.
Ej klingar från hans gyllne strängar vinets lof
Ej helig kvinnokärleks, ej sällskaplig fröjds.

Vad korförerskan kallar »grymma eumeniders hemlighet» liknar vad Hammarsköld kallar skaldens »furialiska onda», ty eumenider och furier äro i detta sammanhang ungefär detsamma. Vad korförerskan kallar att lära Deukalions barn en väg till Orkus var i det närmaste vad Stagnelius hade sysslat med i dramat om den dödade men ståndaktiga martyren Perpetua och vad han ännu sysslar med i skådespelet om hur siaren Orfeus möter döden. Man kan med en viss sannolikhet förmoda att även citatets sista rader passade på Stagnelius den första tiden av Kalmarvistelsen, nämligen så att vinets, kvinnokärlekens och den sällskapliga fröjdens lov då inte klingade från hans strängar. Kanske klagade Bacchusbröderna i fädernestaden över honom lika mycket som Bacchuskören i dramat klagar över Orfeus. »Ej klingar från hans gyllne strängar vinets lov, ej helig kvinnokärleks, ej sällskaplig fröjds»: tycker man sig inte i de raderna i svag omskrivning höra ord som säkerligen har riktats till den fromme och hypokondriske Stagnelius själv med

klagan över att han inte skrev om lite lustigare ämnen än dem som fylla *Liljor i Saron*?

Korförerskan presenterar alltså sig och kören såsom representanter för vad hon kallar »sällskaplig fröjd». Hon ogillar Orfeus därför att han drar sig undan från dem och deras gud, Bacchus, och hon vill tvinga honom att själv bli Bacchusdyrkare, själv offra åt Dionysos. Fanns det också i Kalmar en krets som ville tvinga den hemvändande biskopssonen till öppen tjänst vid Bacchus' altare, så vore det naturligt om han, dels lidande av hypokondri, dels närmast intresserad i tryckningen av ett drama om en kristen martyr, behövde någon tid innan han anpassade sig efter deras sällskaplighet och världslighet, som något för brådstörtat ville få ersätta den enslighet och andlighet, som han kanske i Stockholm närmast var van vid. Det får väl anses vara denna ganska självklara motsättning man i början av *Bacchanterna* finner återspeglad. Stagnelius skrev vid denna tid eller hade närmast skrivit icke till »vinets lov», inte om »kvinnokärlek» eller »sällskaplig fröjd» och allt det som bacchanterna fanatiskt dyrkade. Han hade skrivit i *Liljor i Sarons*, väl närmast i *Martyrernas* stil, och det är mycket sannolikt att överste Kock och löjtnant Saur och landshövding de la Grange och de andra i gruppen inte ha respekterat hans motiv för ämnesvalet. Det är möjligt att de t. o. m. ha »jagat» honom till offer vid andra altaren. Då Bacchuskören i dramat svärmar genom »torg, gator och portiker» för att finna den förrymde Orfeus och till slut frågar »en vördig Prest med silfverlockar» var han har gömt sig, så skulle man nästan vilja se en sorts anspelning på eller en sorts reminiscens av biskopshuset i Kalmar, som låg vid ett torg och nära en stadsport — Lilla torget och norra stadsporten i Kalmar — och där en vördig, silverhårig prästman, nämligen biskop Stagnelius, fanns till hands att ge besked om den skygge orfikern i hans hus.

Det går i pjäsen så att Orfeus till slut rättar sig efter bacchanterna och mer eller mindre nödd och tvungen beslutar att delta i det dionysiska offret. Det är bekant att också Stagnelius under denna vistelse i Kalmar ställde sig till disposition vid de gemytliga Bacchusfesterna i den lilla sjö- och stapelstaden vid Kalmarsund. Han låter i skådespelet — i överensstämmelse med myten — Orfeus dö under offret, och de berömda, svårtolkade slutorden av siaren skola kanske helt enkelt betyda ett förnekande av Bacchusoff-

rets värde och ett påpekande av att det inte är på den vägen man kan »borttvätta själens smitta»; det kan man endast göra genom lydnad för den gudomlige härskaren över liv och död. Orden lyda som bekant:

O, mina barn! ej hundra offertjurars blod,
Trollformler och mystèrer, helga vågors bad
Borttvätta själens smitta. Lydnad blott för den,
Som öppnar och som sluter Orki kopparport,
Staf-bärarn Hermes, Majas vingbeklädda Son.

Man får tolka dessa rader, sedda i sitt sammanhang, som ett principiellt förnekande av Dionysosoffrets berättigande.[1] Då Orfeus har deltagit i det, har han gjort det av tvång, icke av böjelse. Stagnelius' Orfeus är mycket litet av en tragedihjälte i traditionell stil; han är överhuvud taget ingen hjälte alls. Han faller undan och spelar med, men yppar i sina sista ord, efter döden, återigen vad han verkligen har tänkt.

Det är möjligt, det är t. o. m. troligt att Stagnelius själv har tänkt ungefär som Orfeus, liksom han har handlat ungefär som han. Även han deltog så småningom i de muntra lagen och i offerorgierna, och höll god min. Vad som huvudsakligen ger vid handen att saken inte passade åtminstone för hans poetiska natur är att de dikter han skrev vid bålarna äro pinsamt litet lyckade. I Bellmans land kan man tryggt kalla dem oinspirerade.[2] Detta förhållande är

[1] Orden skulle således endast innebära ett avståndstagande från de bacchiska riterna. Böök fattar dem emellertid som ett avståndstagande från riter och ceremonier överhuvud taget, från religiös dogmatism och gudfruktig fanatism. Saken kan diskuteras.

[2] Däremot är det inte lätt för Stagnelius att förlora sin inspiration då det gäller erotiska ämnen. Ett mindre beaktat exempel härpå, troligen från våren 1822, må få anföras.

I en bok som tillfälligtvis har fallit i antecknarens händer, *Eros. Skämtsamma sånger, berättelser och anekdoter, funna på en gammal ungkarls Bokhylla,* andra upplagan, Stockholm 1869, finnes såsom första dikt ett poem, *Sängen,* som i motsats till det övriga innehållet i publikationen kan sägas icke sakna litterärt värde. Det är osignerat, men man har, då man läser det, svårt att tvivla på att det är författat av Stagnelius. Dikten är starkt sensuell och frivol, 1700-talsmässigt frivol, och har anknytning till både Kellgren *(Till Bacchus och kärleken, Våra villor)* och Franzén *(Till en yngling)* liksom till åtskillig galant fransk rokokolitteratur. Att stycket skulle vara författat senare än 1820-talet är inte troligt, ty då var den gustavianska stilarten utdöd även bland epigonerna. Samtidigt har det många stildrag som visa att det inte kan vara författat före den romantiska perioden. Det hör säkerligen till Stagnelius' tid. Med stor sannolikhet hör det till honom själv. Diktens hela uppfattning av kärleken och kvinnan är stagneliansk. Diktionen, de skildrade situationerna, sentimentet, sättet att rimma: allt är typiskt stagnelianskt. Det finns inte något ord eller element i dikten som bryter den stagnelianska stilen. Samtidigt har dikten en viss suveränitet i greppet, en natur-

kanske dock inte det enda vittnesbördet om den fromme sjuklingens inre och egentliga ställning till »världen» under denna period.

lighet i uttrycket som man inte vill tilltro en epigon så absolut blottad på självständighet som denna dikts författare skulle vara, om han inte vore Stagnelius. Slutstrofen, som handlar om kärlekens ro i världsstormarna, skulle denne epigon i så fall ha hämtat från dikten *Till förrutnelsen*, men man måste nästan vara mer än epigon för att förbinda en därifrån lånad stämning med en sensualism liknande den i slutet av *Kärleken och landet.*

I en samling professor E. Wrangel tillhöriga avskrifter av tegnérska dikter ingår även denna dikt *Sängen.* Det är emellertid lätt att se att den inte är av Tegnér. Med blyerts ovanför dikten har sannolikt av Elof Tegnér antecknats »*Obs!* troligen är ej detta stycke af Tegnér, utan af Stagnelius. —?» Denna anteckning innehåller en plausibel attribution.

Den åttonde strofen i dikten innehåller vad som möjligen skulle kunna fattas som en reminiscens av ett ställe i Tegnérs *Axel:*

som sömmerska, som amazon,
din qvinna blir ändå en qvinna.

Axel utkom i februari 1822; myeket möjligt är att *Sängen* härstammar från Stagnelius' Kalmartid våren 1822.

Ehuru dikten är en smula öppenhjärtig, torde den sinnrikhet den på sitt sätt dock äger motivera att den i sin helhet anföres. Det finns i Stagneliusupplagorna tryckta dikter som äro djärvare och även dikter som äro talanglösare. Dikten lyder alltså:

Sängen.

Bland alla möbler i ett hus
Förtjenar sängen mest att prisas!
Här sofver drinkarn bort sitt rus,
Här älskarns heta plågor lisas.

Från dagens tyngder och besvär
Arbetarn glad till sängen hastar;
På sängen rodnande och kär,
Ett eldigt öga bruden kastar.

Hvad lockar ynglingen till strid?
Hvad styr hans fot på ärans branter?
Hvi offrar han sin dyra tid
Åt förmak eller folianter?

O, tro ej, att han sträfvar så
För lumpna titlar, för en stjerna,
Nej, broder, endast för att få
I egen säng, sin egen tärna.

Se flickan i sin ålders vår,
Hur troget hon för spegeln sitter
Och pryder sina gyllne hår
Med rosor och juvelers glitter.

Hvi älskar hon att gå så grann?
Hvi prunkar hon i guldgemaken?
I sängen med en eldig man
Hon ligger helst som Eva naken!

Ett annat kan man finna i *Bacchanterna*. Om den här gjorda förklaringen av detta dramas bakgrund är riktig, så betyder det att Stagnelius' anpassning efter Kalmarmiljön har varit svårare än den har sett ut. Böök, som själv har sökt en annan innebörd i stycket än den här föreslagna (han betonar de drag i pjäsen som kunna tolkas som ett avsteg från *Liljor i Saron* och en harmonisk försoning med världsligheten; i undertiteln *Fanatismen* ser han bl. a. en anspelning på den kristna fanatismen), säger: »Det finns icke en enda rad i trage-

---

Ja sköna flicka, dig förställ
Med all den konst, dig himlen gifvit:
Bebo palatser eller tjäll; —
För sängen blott du skapad blifvit!

Tag penna eller svärd i hand,
Var Amazon, var sånggudinna, —
Till sängen, till ditt fosterland,
Ditt hjerta suckar dock, o qvinna!

Om rosig, fladdrande och söt
Du far i dansens yra ringar,
Om Zittran i ditt veka sköt
Med sina silvertoner klingar,

Om i herdinnans skrud du ler,
I guld och purpur ymnigt blänker,
Ehvar och huru jag dig ser,
I sängen jag dig äfven tänker.

Ja, säng, du väldiga magnet,
Du alla magiskt till dig drager
Och bjuder mera salighet
Än Croesi guld och Cæsars lager.

Här lifvets gåtor lösta bli,
Här alla dess mystèrer kända:
Från sängen komne äro vi,
Dit skole vi ock återvända!

Säll, bröder, den som leende
Och sorgfri får bland vänner dricka!
Säll den, från tömda bägarne
Till sängs får vandra med sin flicka;

Och hvila trygg vid hennes barm
När nattens stormar ute ryta,
Och böljorna med gräsligt larm
Sig vildt mot strandens klippor bryta!

Texten i den omnämnda handskrivna boken *Tegneriana* innehåller smärre avvikelser från den här meddelade, vilken dock i allmänhet är bättre. På två ställen bjuder emellertid handskriften förbättringar: i fjärde strofen står bröder i stället för broder; i tionde strofen står yppigt i stället för ymnigt.

dien, som är en ren bikt. Det finnes ingen person, som tolkar Stagnelii subjektiva känsloläge. Och likväl är verket i sin helhet ingenting annat än en projektion av hans innersta».

3. STAGNELIUS' SJUKDOM.[1]

De olika vittnesbörden om Stagnelius' hälsotillstånd finnas utan större undantag samlade i Böoks Stagneliusmonografi och ytterligare i Cederblads uppsats *Romantikern Stagnelius* i *Samlaren* 1925. Det är dock för resonemangets skull nödvändigt att här ånyo i korthet citera de viktigaste.

Om Stagnelius' uppväxtår berättar Wimmerstedt, som ju inte är någon egentlig primärkälla, men åtminstone måste höras »upplysningsvis», att han under dem var »sällan utsatt för annan ohälsa än dem hvarje pojke genom oförsiktighet ådrager sig». Från exercisåret 1814 är enligt Böök antecknat i nationens album att han från början deltog i vapenövningarna, »men blef sedermera derifrån befriad för sin svaga hälsas skull». Nästa uppgift finns i faderns brev till Rosenstein 1819: sonen lider av »blodfullhet och hämoroider».[2] (Diagnosen blodfullhet får säkerligen sättas i samband med Emil Keys uppgift i sina *Minnen* att Stagnelius hade en rödbrusig hy.) Därefter kommer Hammarskölds brev till Molbech våren 1822: »En af mina bekanta, en ung skald vid namn Stagnelius, har blifvit galen». Slutligen Maria Magdalena församlings dödboks angivande av dödsorsaken: »slag»; detta enligt Böök.

Efter skaldens död skriver fadern tre brev, 1823 och 1824 till Hammarsköld, 1828 till Sondén, där han talar om sonens »enslighet», hans »hypochondriska stunder», »det lugn som han här aldrig kunnat vinna», »hans olyckliga melancholi», förorsakad, enligt det ena brevet »helt och hållet» av en »felaktig inre organisation», enligt det andra »förnämligast» av en »felaktig organisation och någon annan orsak som nu bör vara onämnd». Böök anser att det sista uttrycket syftar på dryckenskap; det är en möjlig tolkning, ehuru naturligtvis inte den enda möjliga. — Detta är allt som fadern har att säga.

En källa som får betraktas som åtminstone jämförelsevis välunderrättad, och underrättad tydligen även från annat håll än fa-

[1] Antecknaren har haft förmånen av samtal med flera medicinska vetenskapsmän rörande detta ämne, men är själv ansvarig för de framställda hypoteserna.
[2] Kungl. Bibliotekets Handlingar 39, sid. 18. Stockholm 1921.

dern, är Hammarsköld. Han skriver i minnesskriften 1823: »Och likväl var han nästan beständigt ett rof för de smärtsammaste plågor, till följe af ett obotligt organisationsfel i ett af de finaste delarna af hans kropps inre byggnad. Dessa plågor beredde hos honom en Hypochondri af den förfärligaste art, som nedslog hans mod, störde honom i hans göromål och störtade honom understundom i den gränslösaste förtviflan, af hvilken sömnen jagades från hans ögonlock, de rysligaste bilder framkallades för hans inre syn, och han drefs att ofta sönderrifva och förstöra de papper eller andra saker, som kommo honom för handen. Att döfva dessa pinande känslor af hans kroppsliga bojor skall han understundom tillgripit sinnliga medel, hvarigenom en oordentlighet och regellöshet hade uppkommit i hans dagliga lefnadssätt, som gaf det, i mångas tanke, en likhet med det, hvilket minnet angifver såsom Lidners». I samma minnesskrift har Hammarsköld de förut citerade orden om »ett häftigt anfall af det furialiska onda, som jagat helsan från hans ungdom och slutligen undergräfde hans lefnad». I företalet till *Samlade skrifter* talar Hammarsköld om »den Furia, som, under nästan ständigt beredda smärtor, tärde på hans organism» och »framkallade den dystra melancholiska sinnesstämning» som vi känna genom Stagnelius' diktning. En annan formulering på samma ställe är: »den hypochondri, som, till följd af ett svårt kroppsligt lidande beröfvade honom nätternas sömn och dagarnas glädje».

De övriga vittnen som kunna åberopas äro samtliga av mindre tillförlitlighetsvärde. De äro Palmblad och Atterbom, signaturen H. i *Svenskt Pantheon* 1833 (enligt Eichhorn G. H. Mellin), Emil Key i sina *Minnen* samt ovan nämnde Wimmerstedt, som visserligen var Stagnelius' systerson men inte skrev sin uppsats förrän 71 år efter morbroderns död och enligt egen uppgift endast på grundval av vad han från barndomen och ungdomen mindes av vad som sagts om denne. (Hur mycket veta vi i allmänhet om far- och morbröder döda före vår födelse?) Om samtliga dessa källor gäller alltså att de endast ha kunnat återge rykten ur andra eller tredje hand. Mellin säger om Stagnelius' sjukdom att »hjertat lärer hafva vext för stort». Palmblad säger i Brockhaus' *Conversations Lexikon* att han »an einer fürchterlichen Krankheit litt, die ihm den nächtlichen Schlaf und Ruhe bei Tag raubte», samt att han sökte hjälp och tröst först i vin, sedan i brännvin.[1] Vi-

[1] Cit. BERG: *Palmblad och Brockhaus, Samlaren* 1924, sid. 45.

dare, i *Biographiskt Lexicon:* »Den olyckliges lidande hade sitt ursprung från en missbildning af några bland kroppens finaste inre delar, i följd hvaraf också den sköra lifstråden så tidigt brast». Atterbom talar i sina *Litterära karakteristiker* om »krampanfall» samt antyder med följande ord en tradition att Stagnelius skulle ha hallucinerat: »Man hörde förtäljas att han stundom såg gnosticismens andeväsen lifslefvande framför sig»; en natt »träffades han i blotta linnet med eldgaffeln i hand, triumferande att nyss hafva jagat Demiurgen . . . på dörren». Atterbom säger också, möjligen stödd på Mellin, att »ingen vänlig varelse, ja, ingen mensklig, satt vid hans dödsbädd». Denna uppgift har Böök bestritt under hänvisning till att tiden för dödsfallet stod i dödsannonsen, vilket Böök anser visa att han icke dog ensam.[1] Tiden anges emellertid med en så stor latitud som en halv timme, vilket möjligen i sin tur kan tänkas ge stöd åt uppgiften att Stagnelius dog ensligt, om också kanske inte i sin bädd. Atterbom säger också, i sina *Strödda bidrag:* »I hans kroppsbyggnad voro fel, särdeles i hans hjerta; hvilka förorsakade honom ofta de våldsammaste qval». Emil Key, som ingenting nämner om ohälsans beskaffenhet, säger att »hans sjukdom — från hvilken han under en längre vistelse i hemmet 1821—1822 syntes något hämta sig — föranledde behofvet af opiat». (Sistnämnda uppgift finnes även i ett Reuterdahls brev till fru Molbech från 1837, tryckt i *Samlaren* 1904, sid. 125, där det heter att Stagnelius »förstört sig genom att förtära opium i temligt stora quantiteter».) Wimmerstedt förklarar slutligen att »vid liköppningen ett organiskt fel i hjärtat visade sig hafva varit dödsorsaken»; Böök har emellertid konstaterat att ingen liköppning företagits.[2] — Detta är alltså allt man kan veta om Stagnelius' hälsotillstånd; vill man dra in det hereditära i betraktelsen kan det dock möjligen också förtjäna erinras om de av Böök citerade uppgifterna att en av hans bröder skulle ha varit »rubbad till förståndet» och att en annan skulle ha tegat i ett år.

Det har allmänt antagits att man på grundval av de här anförda notiserna skulle kunna fastslå som säkert att Stagnelius har haft hjärtfel. Är det säkert? Denna uppgift finns inte i någon primärkälla. Den proponeras tveksamt av Mellin tio år efter diktarens död, vinner stadga hos Atterbom, ehuru Atterbom icke

[1] Böök: a. a. sid. 539 ff.
[2] Böök: a. a. sid. 542 f.

anger hjärtfelet som enda sjukdomsorsak, samt har slutligen hos Wimmerstedt tveklöst tagit den viktigaste platsen i diagnosen. De bättre underrättade källorna fadern och Hammarsköld tala däremot endast i största allmänhet om organisationsfel; så även Palmblad, som väl till stor del, ehuru icke uteslutande bygger på Hammarsköld och väl av honom muntligen hade kunnat få förklaring på vad det var för ett organiskt fel det var frågan om. Emil Key talar heller inte om hjärtfel, ehuru han säkert hade goda kunskapskällor. Det var, enligt Eichhorn, en god vän till Emil Key, Carl Rydström, som 1856 utgav *Outgifna dikter* av Erik Johan Stagnelius; kunde man i den Key-Rydströmska kretsen få tag i outgivna dikter, så borde man också ha kunnat få tag i autentisk tradition. Viktigast är naturligtvis dock att fadern inte nämner ordet hjärtfel. Att han av stilistisk preciositet skulle ha omskrivit ordet hjärtfel med »felaktig organisation» är inte troligt; då han till Rosenstein kan skriva att sonen led av hämoroider, bör han till Hammarsköld och Sondén ha kunnat skriva att han led av hjärtfel. Även Hammarsköld bör utan att bryta mot stilistiskt dekorum ha kunnat nämna detta ord, även om man naturligtvis får räkna med att tiden var böjd för att inte säga saker direkt, utan genom omskrivningar.

Mellin anför uppgiften om Stagnelius' hjärtfel som ett rykte eller en hypotes: »hjertat lärer hafva vext för stort». Formuleringen är försiktig, och försiktigheten är befogad. Det är nämligen inte givet att man på Stagnelius' tid kunde med full visshet diagnosticera en hjärtförstoring, även om man kunde det vid den tid då Mellin skrev sin uppsats. Utgår man från det i sig själv icke övertygande antagandet att fadern och Hammarsköld med sina vaga uttryck ha åsyftat ett hjärtfel, så är det därför inte givet att detta hjärtfel otvetydigt konstaterats av en läkare. Det beror på en omständighet: den huruvida Stagnelius någonsin blev undersökt med stetoskop. Stetoskopet uppfanns av en fransk läkare, Laënnec, 1819, och omtalas på hösten följande år i Svenska Läkarsällskapets årsberättelse såsom en sak värd att lära känna.[1] Hur tidigt den börjat användas i Sverige torde vara mindre lätt att fastställa. 1823 omnämnes stetoskopet ånyo i Svenska Läkarsällskapets årsberättelse såsom något som man utomlands experimen-

[1] Årsberättelse om Svenska Läkare-Sällskapets Arbeten, Stockholm 1820, sid. 26.

terar med och som man inte får vänta sig alltför mycket av.[1] 1824 blev Laënnec invald som utländsk hedersledamot i Svenska Läkarsällskapet. Stetoskopet var alltså känt i Sverige på Stagnelius' tid och troligen använt av en och annan. Säkert är i varje fall inte att Stagnelius' sjuka lekamen någonsin har kommit i beröring med ett stetoskop. Under alla omständigheter är det föga sannolikt att han har haft tillgång till någon läkare så förfaren i det nya instrumentets bruk att han därmed har kunnat med full visshet diagnosticera vad man i våra dagar helst använder röntgenfotografier för att kunna fastställa: hjärtförstoring. Naturligtvis kan man tänka sig att Stagnelius har haft någon annan sorts hjärtfel än det av Mellin antagna. Om Stagnelius' ångest och sömnlöshet, smärtor och krampanfall ha haft något att göra med hans hjärta, så bör det ha varit hjärtkramp, angina pectoris, han har haft; den angriper emellertid sällan så unga personer. Mot antagandet att Stagnelius överhuvud taget har haft någon sorts mera svårartat hjärtfel tala i viss mån utom faderns tystlåtenhet på denna punkt några rader hos Böttiger om den unge, bleke enstöringen med den hastande gången som man understundom mötte på huvudstadens gator.[2] Personer med svårt hjärtfel bruka inte röra sig hastigt.

Man måste beträffande Stagnelius' hjärtfel konstatera att det på grund av de rykten som ha uppkommit om saken är möjligt att han har haft det, men att det på grund av andra skäl knappast är troligt, i varje fall knappast troligt att man med visshet har kunnat diagnosticera det.

Om således hypotesen hjärtfel får skjutas något åt sidan, vad skall man sätta i stället? Sjuk har Stagnelius tydligen varit. Fadern och Hammarsköld tala båda om Stagnelius' »hypokondri» samt om ett organiskt fel, som inte nämns vid namn men som beskrives envist och hemlighetsfullt och tydligen skall anses ha något samband med hypokondrien. Det får anses säkert att Stagnelius verkligen led av någon sorts »hypokondri», det vill säga något mer eller mindre ofta påkommande nervöst tillstånd med ångest, oro, sömnlöshet, eventuellt raserianfall och möjligen ansatser till hallucinationer, samt, såsom ur olika källor är bestyrkt, att

[1] A. a., Stockholm 1823, sid. 93.

[2] BÖTTIGER: *Minnesteckningar*, Stockholm 1874, sid. 321. Det är lektor Erik Wallén som fäst antecknarens uppmärksamhet vid dessa rader och deras innebörd i föreliggande sammanhang.

han — med eller utan läkares ordination — sökte avvärja denna olägenhet förmedelst opium. Vad var då hypokondri för en sjukdom på Stagnelius' tid? Svaret på den frågan ger möjligen också ett svar på frågan om varför Stagnelius har ansetts äga hjärtfel. Slår man upp dåtidens för den bildade allmänheten måhända utförligaste svenska läkarbok, »*Klinisk handbok uti praktiska läkarekonsten* af C. W. Consbruch, utgifven och med tillägg försedd af S. E. Albom, M. D., Stockholm 1815», så finner man att hypokondrien icke står bland de under rubriken »Sinnessjukdomar» uppräknade sjukdomarna, icke heller under rubriken »Nervsjukdomar», utan under »Inelfvornas sjukdomar». Hypokondri ansågs vara en sorts organisk sjukdom, som kunde vara av olika slag. Liksom »mjältsjukan» ursprungligen berodde på fel i mjälten, så berodde hypokondrien ännu vid denna tid på ett organiskt fel. *Det var således möjligt att från hypokondri sluta sig till en organisk åkomma*, lika väl som att från melankoli sluta sig till sjukdom i mjälten. I övrigt menade man med hypokondri ungefär det samma som med hysteri; man har hos Consbruch-Albom det intrycket att hysteri i stort sett är detsamma som kvinnlig hypokondri. Då man nu har ansett, såsom de bäst underrättade källorna göra, att Stagnelius har lidit av hypokondri, så har det varit därför att hans sjukdomsbild har överensstämt med de definitioner av hypokondrien som voro gängse i dåtida läkarvetenskaplig litteratur. På följande sätt beskriver t. ex. Consbruch-Albom[1] hypokondrien:

»Dessa sjukdomar finnas mestadels blott hos medelålders personer, sällan hos gamla och aldrig hos barn; hos dem som hafva retliga nerver och svaga innanmäten, således läskarlar och andra, som genom stillasittande lefnadssätt, utsväfningar och sinnesrörelser, synnerligen de nerstämmande, länge och oafbrutet lidit.

Dessa sjukdomars gestalt och tillfällen äro högst föränderliga och mångfaldiga. De härleda sig vanligast från kroniskt lidande matsmältningsorganer samt ett förstämt nervsystems oregelbundna verkningssätt.

Hos alla hypokondrister röjas de tydligaste bevis på försvagad matsmältning. — — — Härjemte visa sig oftast tecken till inelfvornas förstoppning och stördt blodomlopp uti underlifvets kärl. Dessa äro: känsla af tyngd eller dof smärta på åtskilliga ställen i underlifvet, hvarvid hårdnaderna derstädes ofta vid yttre beröring med tydlighet kännas; fallenhet för eller verklig gyllenåder; — — —

[1] A. a. II, sid. 160 ff.

Nervsystemets felaktiga stämning ger sig tillkänna genom mer än tillbörligt förhöjd dels oriktig dels förändrad retbarhet och känslighet uti hela kroppen eller vissa organer.

Inom bröstet och halsen yttra sig dessa med vissa krampaktiga tillfällen, hjertklappning; oro; krampaktig andtäppa; luftstrupens och svalgets sammansnörpning; målets förändring; heshet; kramphosta m. m.

— — —

Sinnet lider likväl mera än kroppen. Bedröfvelse, melankoli, fruktan, misstänksamhet, förtviflan, ångest och en här plågsamma föreställningar och sällsamma griller tyckas täfla med hvarandra att utan uppehåll plåga dessa olyckliga, som anse hela menniskoslägtet och sin egen varelse för en odräglig börda. Stundom kunna de öfverlemna sig åt en hastigt övergående ytterlig glädtighet.

— — —

I praktiskt hänseende indelas sjukdomen i *materiell* hypokonder, der en uppenbar orsak, merendels uti underlifvet befintlig, ligger till grund; och *immateriell* eller *nervös,* der orsaken undfaller sinnena och anses ligga i en egen nervernas turstridiga beskaffenhet.

— — —

Läkemedlen — — —: opium och andra krampstillande medel lindra.

— — —

Förströelse i större sällskap och stundom motsatsen, ensamheten, vederqvicka bäst sådana menniskor. *Beständig enslighet* kan likväl ej tillstyrkas dessa sjuklingar, så mycket de än äro fallna derför. Mången lider av hemlig sorg, bristande utkomst, hemsjuka. olycklig kärlek o. dyl. — — —

En bland de vigtigaste dietiska läror för hypokondrister är att de afhålla sig från det physiska kärleksnöjet, hvilket merendels faller dem svårt, i anseende till den stora retbarheten eller materiella retningsämnen, som väcka könsdriften. — — —

Uti mat och dryck blir måttligheten det förnämsta. — — — ej dricka vid bordet utan hellre en timma därefter taga något som värmer. Många hypokondristrer — — — må väl då de strax efter måltiden taga en liten likör, helst af enbärsbränvin. — — — Hetsiga och spirituösa saker, vin och bränvin böra ej dagligt brukas, utan blott som läkemedel; många menniskor hafva likväl så vänt sig dervid att de icke utan skada på en gång få aflägga dem, hvarföre de med villkor af måttlighet tillåtas. — — —

Hos många sjuka nödgas man göra undantag från dessa reglor; vissa idiosynkrasier och egenheter hos andra måste beständigt hafvas för ögonen.»

Citatet är inte alldeles fullständigt, men det finns i de utelämnade partierna ingenting som strider mot det intryck man måste ha fått av de här citerade: att Stagnelius led av hypokondri. Han

var en läskarl med retliga nerver, med stillasittande levnadssätt och icke obekant med utsvävningar. Han hade gyllenåder. Han var retbar och kände oro och skall ha erfarit något som kunnat kallas kramp. »Bedrövelse, melankoli, fruktan, misstänksamhet, förtvivlan, ångest och en här plågsamma föreställningar och sällsamma griller» voro honom icke obekanta, och han ansåg i regeln »människosläktet och sin egen varelse för en odräglig börda», ehuru han stundom också kunde »överlämna sig åt en hastigt övergående ytterlig glättighet». Att hans sjukdom hade en materiell, i underlivet befintlig orsak till grund var naturligt att tänka sig, ty det bjöd emot att föreställa sig att det hos den begåvade biskopssonen skulle finnas någon »egen nervernas naturstridiga beskaffenhet», d. v. s. att han skulle vara helt enkelt och utan vidare besatt, tokig. Som läkemedel använde han opium. Förströelse i större sällskap var man angelägen att skaffa honom, eftersom beständig enslighet, som han kanske mest var böjd för, inte kunde vara nyttig. (Kanske var Bacchusbrödernas i Kalmar anlopp mot Stagnelius i viss mån ordinerat av läkare.) Att han led av olycklig kärlek var ingen hemlighet för dem som hade läst hans dikter. Att följa »en bland de viktigaste dietiska läror för hykondondrister» torde ha fallit sig svårt för honom, åtminstone i Stockholm, varför hans tillstånd heller inte förbättrades vid andra tillfällen än då han var i Kalmar. »Hetsiga och spirituösa saker, vin och brännvin», använde han som läkemedel och vande sig så vid dem att han hade svårt att lägga av dem. — Kort sagt: det var inget tvivel om att det just var hypokondri som Stagnelius led av. Vilken var orsaken? Tydligen den organiska, ehuru man inte visste i vilket organ skulden låg. Därav det odistinkta och en smula hemlighetsfulla i faderns och Hammarskölds ord om hans organåkomma; i traditionen fixerades därefter uppgiften till att det var hjärtat som krånglade.

Stagnelius dog vid trettio års ålder, av »slag». Vad har denna anteckning syftat på? Sannolikt endast på en hastig, eventuellt våldsam död. Consbruch-Albom 1815 räknar med tre sorters slag, som de kalla blodslag, seröst slag och nervslag. Det är således flera möjligheter att välja på. Liknande indelningar förekomma i senare läkareböcker.[1] Anteckningen »slag» 1823 behöver således inte tyda på någon sorts hjärtfel. Ordet slag betyder från början

[1] Se t. ex. LUTHERITZ: *Slagfluss och lamheter*. Öfversättning. Jönköping 1829.

endast en död så hastig som om döden följt av ett slag. Denna attest ger således ingen säker ledning.

Ett ord som i viss mån drar uppmärksamheten till sig är Hammarskölds: Stagnelius' »furialiska onda». Det är mera sannolikt att Hammarsköld här har velat använda en litterär term än att han tänkt på en medicinsk. Orden furia, furialisk o. d. äro vanliga i tidens poesi; den förnämsta beskrivningen av ett furiejagat tillstånd kunde man finna i Goethes *Iphigenia auf Tauris*, skildringen av Orestes. Emellertid kan det inte helt förbises att termen även hade medicinsk räckvidd. Man talar i medicinska handböcker från dåtiden om en »mania furialis», om en »furor epilepticus» och om »furibunda delirier». Alla dylika skulle försvenskade kunna kallas för ett »furialiskt ont». Av ett maniakaliskt tillstånd i nutida psykiatrisk bemärkelse har Stagnelius sannolikt inte lidit; hela hans själstyp, som torde tillhöra vad man i våra dagar ofta kallar de »schizothyma» typerna, inte de »cyklothyma», synes strida däremot.[1] Mot antagandet av att hans sjukdom helt enkelt skulle ha varit delirium talar att han uppgives ha tillgripit spriten för att bli av med sitt onda; alkoholismen skulle således ha varit sekundär, icke primär. Det vore dessutom egendomligt att behandla alkoholism med opium; det skulle nästan bokstavligen vara detsamma som att utdriva Djävulen med Belsebub. Vad en eventuell epilepsihypotes beträffar, så har den kanske vissa stöd; vad som huvudsakligen talar emot den är att ingen har nämnt ordet fallandesot på tal om den sjuke skalden. Det var ju emellertid ett ord som inte gärna nämndes. Ända fram i våra dagar har epilepsien mer än kanske någon annan sjukdom behandlats som en sak som bort döljas; naturligt t. ex. därför att epilepsien räknades som absolut äktenskapshinder. En person kan således ha haft epilepsi utan att det gjorts bekant. Även epilepsien tillskrevs organiska, viscerala fel; också den behandlades, särskilt i sådana fall där den var förenad med sömnlöshet (Stagnelius led av sömnlöshet) med opium.[2]

Stagnelius har ofta själv beskrivit sitt »furialiska onda». Dikten *Har jag Thessaliens kalk med blinda läppar sugit?* som enligt Albert

[1] Antecknaren kan således i stort sett icke ansluta sig till den åsikt rörande Stagnelius' själstyp och eventuella sjukdomstyp som har framställts av Sven Cederblad i hans ur flera synpunkter intressanta uppsats *Romantikern Stagnelius* i *Samlaren* 1925. Se särskilt sid. 32 i Cederblads uppsats!

[2] Se t. ex. artikeln Epilepsie i den stora franska Encyklopedien, avdelning Médecine, Tome sixième. Paris 1793. Den torde icke ha varit mycket föråldrad på Stagnelius' tid. Ännu hos Esquirol finner man en liknande syn på epilepsien.

Nilssons dateringar bör förläggas till något av åren 1816 och 1817, slutar med raderna:

O Furier! glädens! snart till aska bränd jag är.
I kalla Maner! snart jag öka skall er här.

I dikten *Valsen*, som renskrivits 1818, apostroferas något som kallas »bleka skräckfantômers land». En elegi, till vilken handskriften inte har bevarats, börjar:

Vän! i förödelsens stund, när ditt inre av mörker betäckes,
När i ett avgrundsdjup minne och aning förgå,
Tanken famlar försagd bland skuggestalter och irrbloss,
Hjertat ej sucka kan, ögat ej gråta förmår . . .

I *Afsked till lifvet*, som av samma skäl icke kan exakt dateras, omtalar Stagnelius hur hans en gång av drömmen så vackert utmålade framtid i verkligheten har tett sig:

Till ett spöke
Är hon blifven, till en furie.
För de lätta silkeshåren
Ormar nu kring pannan flägta,
Och i fasans svarta mantel
Är dess liljedrägt förvandlad;
Dolksting äro hennes kyssar,
Dödsqval äro hennes famntag.

I dramerna, även i eposen, talas på flera ställen om »furier», och ett anfall av ett »furialiskt ont» skildrar Stagnelius utförligt i *Bacchanterna*. Anfallet tillhör en serie av växlande tillstånd, beskrivna med en sorts exakthet som frapperar. Det är korförerskan som talar. Hon börjar med att citera vad hennes gud, Dionysos, har sagt henne om Orfeus. Hon omtalar så en »fläkt» av salighet. (Det kan möjligen i detta sammanhang förtjäna erinras om att som bekant det stundom starkt lyckobetonade inledningsstadiet i ett epileptiskt anfall går under namnet »aura», fläkt.)

Sagdt: och med rosenläppar ambradoftande,
Han sagta på mig blåste. Ljuft mitt öga slöts,
Som jägarns öga för en stilla västanfläkt
Vid källans rand, vid ekens mångförspridda rot.
I himmelsk dvala smälte mina sinnen bort
Så flickan dör af vällust i sin brudgums famn.
Till sans dock snart jag väcktes, och min häpna fot
I själens urland, Bacchi himmelrike stod.

Här vill den domnade flickan bo, men Dionysos uppmanar henne att först ta hämnd på Orfeus. Nu ändras hennes tillstånd till skräck och raseri:

Men nu i afgrundsdjupen, i de boningar,
Der Plutos kopparspira tämjer vredens barn,
Jag stod med namnlös fasa, under klippors hvalf,
Bland svafvel-lågor, döds-skrän, gisslars vilda ljud.
Förskonen mig att yppa helvetets mystèr!
Ur Furiens händer drack jag raseriets kalk.
Oändligt qval nu hvilar kring mitt hjerta. Gud!

Hon anropar Lyäos om hjälp, och får den:

O systrar! jag är bönhörd. Himmelskt lugn på nytt
Med dufvovingar festligt öfverskyggar mig.

En kraftig eufori sätter in, slutande i en sexuell extas, och det heter: »Hon nedfaller till jorden under konvulsioner». Koren sjunger:

Se hur hon hvilar!
Vindarne fläkta dess ljusgula hår.
Sanslös hon hvilar,
Träffad af gudomens mäktiga pilar.
Kärligt dock smilar
Himmelens löje kring kindernas vår.
Väl hon bland liljorna sänkte här neder
Blomstrande leder,
Kroppen väl snärs i magiska band.
Själen dock helsar de saligas land.

De epileptiska eller på något sätt epileptiforma förloppen äro alltför olikartade för att man skulle kunna exakt avgöra om det är något dylikt som här föresvävat Stagnelius som modell för hans skildring. I denna fråga kan en lekman icke ha någon mening, och ingen fackman torde åta sig att ställa diagnosen på en litterär beskrivning. Vad som är att observera är i föreliggande fall således endast det att korförerskans anfall i dess furialiska fas helt överensstämmer med vad som förut har sagts om Orfeus' eget onda:

Nyss återvänd ur bleka Maners ödemark,
Ur spökens famntag, nyss, vid afgrunds-hundens tjut,
Invigd i grymma Eumeniders hemlighet.

För tredje gången i *Bacchanterna* beskrives samma tillstånd strax före slutet, då Lycis skildrar det raseriutbrott som drabbar korförerskan sedan hon stuckits av bromsen:

Chorförarinnans bröst
Han rysligt stack med den infernska gadden.
Strax qvinnan flög i namnlöst raseri
Mot Skalden opp. Dess sköna anlete,
Lugnt som en källas blomsterspegel nyss,
Blef plötsligt i en Eumenids förvandladt.

Stagnelius använder således här samma ord för att teckna korförarinnans vansinne som han förut har använt för att beteckna den situation från vilken Orfeus själv har kommit. I korförarinnans vansinne lära vi känna det vansinne som Orfeus själv säges ha haft. Orfeus hade vid avgrundshundens tjut blivit invigd i »grymma eumeniders hemlighet»; korförarinnans ansikte blev plötsligt »i en eumenids förvandladt». Bromsen stack alltså korförarinnans bröst med en infernisk, d. v. s. till underjordens rike hörande gadd och förvandlade henne till en eumenid. Av eumenider i avgrunden, i bleka maners ödemark, som det heter, var det Orfeus själv en tid förut hade varit hemsökt. Vad Orfeus i korförerskans gestalt ser objektiverat framför sina ögon är det tillstånd som han strax förut hade lämnat. Man kan kalla det för det eumenidiska onda. Det eumenidiska onda är, såsom förut på tal om *Bacchanterna* nämnts, säkerligen att anse som besläktat med det furialiska onda, som Hammarsköld säger att Stagnelius själv led av. Han har givit Orfeus mycket av sig själv, även sitt furialiska onda, men dramatiska hänsyn ha förmått honom att vid den utförligare skildringen av detta onda applicera det på korförerskan i stället för på Orfeus.

Vid sitt stora anfall anropar korförerskan Bacchus att befria henne från furierna. Då Stagnelius tillgrep först vin, sedan brännvin, slutligen det drömgivande opiet för att lindra hypokondriens plågor, så kan man säga att han gjorde en liknande hemställan. Bacchus hjälper korförerskan, men han hjälper inte Orfeus. Bacchusoffret skyddar inte Orfeus för döden; det är tvärtom under Bacchusoffret han dör. Här upphör likheten med verkligheten. Det var visserligen år 1823 inte mindre än 34 personer i Sverige, som vid företagen medico-legal besiktning visade sig ha fallit offer för bränn-

vinsmissbruk[1], men då ingenting dylikt är bestyrkt beträffande Stagnelius har man inte rätt att omedelbart sätta hans gåtfulla död i samband med hans anseende för att alltför ymnigt använda finkel. Däremot kan man väl anta att han på ett eller annat sätt föll offer för sitt »furialiska onda», vari det nu bestod, liksom Orfeus föll offer för korförerskans.

Vad som litterärt är intressant är ju icke Stagnelius' sjukdom i sig själv, utan de spår den kan ha satt i hans diktning. Här skall denna sak icke undersökas, och uppgiften vore knappast lätt. Det är emellertid tydligt att Stagnelius' poesi med dess ofta smärtsamma, ofta extatiska, i regeln starkt visuella, ofta koloristiska drag, framför allt med dess täta fantasiskildringar och drömstämningar icke är en sak som har tillkommit helt oberoende av, på trots av eller i mellanstunderna mellan det som har uppfattats som hans sjukdom, utan att den också i hög grad har haft förbindelse med denna. Många belysningar av denna sak ha redan givits av forskningen, och en hänsynslöst intern undersökning av sammanhanget och detaljerna i denna stora diktning skulle kanske ytterligare i någon mån kunna tydliggöra förhållandet.

4. STAGNELIUS OCH LUNDBLADSKA PRISET.

Åtskilliga tecken ge vid handen att Stagnelius' vistelse i hemmet 1821—1822 icke ledde till någon varaktig förbättring. Kanske har t. o. m. de kalmaritiska bacchanternas offer, som han mer eller mindre nödtvunget kom att deltaga i, bekommit honom mera illa än väl. Ett litet — visserligen något tvetydigt — bidrag till de skäl som finnas att tro att hans levnadssätt den sista tiden i Stockholm tedde sig diskutabelt, skall här anföras. Det står i samband med frågan om varför Stagnelius på våren 1823 inte fick det Lundbladska priset av Svenska Akademien, ehuru han var nämnd till det.

Stagnelius var ju den ende av de fosforismens poesi närstående diktarna som hade — eller med positivt resultat sökte — någon framgång i Svenska Akademien. Orsaken var ju den att han i Akademien hade en förespråkare, som väl också hade förmått honom att tävla där: Rosenstein. Stagnelius fick som bekant pris för *Sång till qvinnorna i Norden* (trots »ljusa lockars gulltiar» och dylikt), och Rosenstein försökte också skaffa honom Lundbladska

[1] Enligt Svenska Läkarsällskapets Handlingar 1823.

priset för *Wladimir den Store*. Det gick inte, men efter hans nästa bok, *Liljor i Saron*, gjorde Rosenstein en ny framstöt, dock lam och till intet ledande. Tegnér hade föreslagit reseskildraren professor Zetterstedt, för vilken han propagerar i brev till Leopold den 1 december 1822. För allt detta finnes redogjort i Böoks monografi.[1] Vad därefter följer är att Rosenstein den 17 januari 1823 skrev ett brev till Tegnér, där saken beröres. Brevet tillhör Tegnérarkivet i Lund, och är icke citerat i litteraturen. Vad som rör Lundbladska priset och Stagnelius lyder: »Herr docktorns tanka framförd af Leopold blef af stor vigt. Den enda, som kunnat komma i fråga var min vän Stagnelius, som helt visst har talang, fastän icke allt är bene coctum, äfvensom i utförandet visar några egenheter». Ordet utförandet i denna sats är ändrat till uppförandet: »i upförandet visar några egenheter». Vem som har gjort ändringen är omöjligt att säga. Hela brevet är i två delar, den förra skriven av Rosensteins hand med mörkt bläck och grov penna; den senare skriven av annan hand med ljust bläck och fin penna. Senare delen av brevet har Rosenstein tydligen dikterat, och kan ha gjort ändringen utförandet-upförandet då han läst igenom sin sekreterares brev; ordet upförandet passar bättre i meningen än utförandet. Ändringen av t till p är gjord med mörkt bläck och fin penna; kanske med sekreterarens penna och Rosensteins bläck. Sekreteraren kan också själv ha gjort ändringen, på sin chefs uppmaning.

En möjlighet är också att det för Stagnelius fatala bokstavsombytet har gjorts av brevets adressat, Tegnér; som en snabb, initierad, satirisk replik på Rosensteins välvilliga uttalande. Det förra alternativet är dock troligare. Hur som helst: ändringen är gjord av någon, och betyder detsamma vem som än har gjort den. Den betyder att Stagnelius' »upförande» våren 1823 var under diskussion, kanske t. o. m. i Svenska Akademien.

---

[1] A. a. sid. 516 ff.